

Zebedu'l-ʿulûm ve şâhibu'l-manţûk ve'l-mefhûm Eseri Bağlamında İbnu'l-Mibred'in

Dilciliği

Linguistics of İbn al-Mibrad in the Context of his Work *Zabadu'l-ʿulûm wa şâhibu'l-manţûk wa'l-mafhûm*

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Meşhud HAKÇIOĞLU

muhammed_yyu@hotmail.com

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü

Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences

 [0000-0003-3894-2231](https://orcid.org/0000-0003-3894-2231)

Makale Bilgisi / Article Information

Geliş Tarihi / Received	Makale Türü / Article Type	Kabul Tarihi / Accepted	Yayın Tarihi / Published
27 Ekim/October 2023	Araştırma Makalesi / Research Article	21 Şubat / February 2024	15 Mart / March 2024

Atıf Bilgisi / Cite as:

Hakçıoğlu, Muhammed Meşhud. "Zebedu'l-ʿulûm ve şâhibu'l-manţûk ve'l-mefhûm Eseri Bağlamında İbnu'l-Mibred'in Dilciliği", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (Mart 2024), 344,368.
<http://doi.org/1051702/esoguifd.1382415>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

CC BY-NC 4.0 This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Etik Beyanı / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği ve bu araştırmanın desteklenmesi için herhangi bir dış fon almadıkları yazar tarafından beyan olunur / It is declared by the author that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study; that all the sources used have been properly cited; that no external funding was received in support of the research.

Zebedu'l-‘ulûm ve şâhibu'l-mantûk ve'l-mefhûm Eseri Bağlamında

İbnu'l-Mibred'in Dilciliği

Öz ► İbnu'l-Mibred el-Makdisî (öl. 909/1503) çok eser telif eden âlimlerden olup diğer ilimlere hâkim olduğu gibi Arap dilbilgisini de inceleyen ve bu alanda önemli çalışmaları bulunan bir şahsiyettir. Arap dil grameri alanında müstakil bir kitabı bulunmakla beraber farklı eserler içerisinde de dil konularına değinmiştir. Bu eserlerden birisi ansiklopedik bir kitap niteliği taşıyan *Zebedu'l-‘ulûm ve şâhibu'l-mantûk ve'l-mefhûm* isimli kitaptır. Bu eserde toplamda 42 farklı ilim konusunu ele almış ve bunlar içerisinde nahiv, sarf, i'râb, lûgat, şevâhid, elğâz, arûz, garîp, me'ânî, beyân, bedî' gibi dil ve belagat konularını da zikretmiştir. Mezkûr kitabı, daha önce telif ettiği fakat günümüze ulaşmayan *Câmi'u'l-‘ulûm* eserinin hûlasası niteliğindedir. Orada özet bir şekilde nahiv ve sarf konularına değinmiş, garip kelimelerin manalarını açıklamış, dil kurallarında başvuru istişhâdleri zikretmiş ve farklı dil meselelerini ele almıştır. Çalışmada İbnu'l-Mibred'in hangi alanlarda dil gramerine katkıda bulunduğu, *Zebedu'l-‘ulûm* eserinde ele aldığı dil konuları ve bu ilimlere nasıl değindiği irdelenecektir. Bu yönüyle makalenin, akademik camiaya faydalı olacağı ve başka çalışmaların önünü açacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, İbnu'l-Mibred, *Zebedu'l-‘ulûm*, Nahiv, Sarf.

Linguistics of İbn al-Mibrad in the Context of his Work *Zabadu'l-‘ulûm wa şâhibu'l-mantûk wa'l-mafhûm*

Abstract ► İbn al-Mibrad al-Mağdisî (d. 909/1503) was a prolific scholar who authored numerous works and demonstrated expertise in various fields of knowledge, including Arabic grammar. Although he has a separate book on Arabic language grammar, he also touched upon language issues in different works. One of these works, an encyclopedic book titled *Zabadu'l-‘ulûm wa şâhibu'l-mantûk wa'l-mafhûm*, covers a total of 42 different subjects, including nahw, şarf, i'râb, lughat, shawâhid, alghâz, 'arûğ, gharîp, ma'ânî, bayân, badî'. The aforementioned book is the summary of the work *Câmi'u'l-‘ulûm*, which he had previously compiled but has not survived to the present day, and he briefly touched upon the issues of syntax and grammar, explained the meanings of strange words, mentioned the istishhads used in the language rules and dealt with different language issues. This study aims to examine İbn al-Mibrad's contributions to Arabic grammar, the linguistic topics covered in *Zabadu'l-‘ulûm*, and his approach to these sciences. In this respect, it is thought that the article will be beneficial to the academic community and pave the way for further research.

Keywords: Arabic Language, İbn al-Mibrad, *Zabadu'l-‘ulûm*, Nahw, Şarf.

Giriş

İnsanlar arasında iletişimi sağlayan en önemli araç dildir. Her dilin kendine has bir disiplini vardır. Bağımsız bir disiplin olarak nahiv, Arap dilinin söz varlığı üzerinde dilcilerin nazari çalışmaları sonucu teşekkül etmiştir. Bu bağlamda Basra'da Ebu'l-Esved ed-Duelî'nin (öl. 69/688) ön ayak olduğu ilk çalışmaların akabinde ikinci tabakadaki nahivciler arasında tümevarım düşüncesine uygun biçimde, cüzî örneklerden hareketle Arap dilinin konuşma ve yazı bakımından küllî hüküm ve kaidelerini tespit ve bu hükümlerin illetlerini izah konusunda

yoğun bir gayret olduğu ve bu istikamette bazı teliflerin başladığı görülmektedir. İbnu'l-Mibred el-Makdisî ed-Dımaşkî ismiyle meşhur olan Yûsuf b. Hasan b. Abdilhâdî el-Hanbelî de çok eser telif etmekle tanınan âlimlerden olup Arap grameri alanına katkı sağlayan şahsiyetlerdendir. Çocukluğundan vefat edene kadar ilim tahsili ve telifle uğraşmıştır. Müstakil bir dil eseri telif etmesiyle beraber farklı eserlerinde bölüm başlığı altında veya farklı konular sadedinde dil konularına değinmiştir. Bu itibar ile birçok ilimde derinleşmiş ve çok kitap tasnif etmesiyle tanınmış bir kişiliğin araştırılması ve onun dilsel yönünüm incelenmesi önem arz etmektedir. İbnu'l-Mibred'in dilciliği hususunda fazla çalışmanın bulunmadığı görülmektedir. Ahmed b. Muhammed Abdullah Hezâzî “el-Cuhûdu'l-luğaviyye li Yûsuf b. Hasan b. Abdilhâdî el- Hanbelî el-ma'rûf bi İbni'l-Mibred” isimli bir makale ele almıştır.¹ Çalışmasında genel olarak İbnu'l-Mibred'in dilciliğine eserlerinden örnekler vererek ortaya koymuştur. Bu eser İbnu'l-Mibred'in dilciliğini genel olarak ele alması bakımından önem arz etmektedir. Ahmed Hâşim Muhammed İbrahim de “eḏ-Ḍamîr ve eṣeruhu'n-naḥvî 'ale'l-ḥukmi'l-fikhî 'inde İbni'l-Mibred -'Arâis mine't-turaf ve'n-nefâis” isminde bir makale kaleme almıştır.² Çalışmasında İbnu'l-Mibred'in 'Arâis mine't-turaf ve'n-nefâis fi mâ yeteharracu 'ale'l-uşûli'n-naḥviyye mine'l-furû'î'l-fikhîyye 'alâ mezhebi'l-İmâm el-mubeccel Ahmed b. Hanbel eseri özelinde zamirin, fikhî hükmün anlaşılmasına etkisi hususunu incelemiş, zamirle ilgili beş tane kaideyi açıklamış ve bu kaidelerin fikhî meselelerdeki ihtilafına dikkat çekmiştir. Bu çalışmamız ise İbnu'l-Mibred'in hayatı, *Zebedu'l-ʿulûm* eseri ve orada ele aldığı dil konuları bağlamında dilciliğini ortaya koyması bakımından diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Zira eserdeki dil konuları çeşitlik arz ettiğinden incelenmesi gerekmektedir.

1. İbnu'l-Mibred el-Makdisî

İbnu'l-Mibred'in soyu ikinci halife Hz. Ömer'e (öl. 23/644) (ra) dayanmaktadır. Nesebi; Yûsuf b. Hasan b. Ahmed b. Hasan b. Ahmed b. Abdilhâdî b. Abdilhamîd b. Yûsuf b. Muhammed b. Kudâme b. Mikdâm b. Nasr b. Feth b. Huzeyfe b. Muhammed b. Yakûb b. el-Kâsım b. İbrâhîm b. İsmâîl b. Yahyâ b. Muhammed b. Sâlim b. Abdillâh b. Ömer b. el-Hattâb el-'adevî el-Kureşî şeklindedir. İbnu'l-Mibred, büyük dedelerinden Abdilhâdî'ye (ö. ?) nispetle

¹ Ahmed b. Muhammed Abdullah Hezâzî, “el-Cuhûdu'l-luğaviyye li Yûsuf b. Hasan b. Abdilhâdî el- Hanbelî el-ma'rûf bi İbni'l-Mibred”, *Mecelletu Kulliyeti'l-Luğati'l-Arabiyye* 37 (2022), 1645-1732.

² Ahmed Hâşim Muhammed İbrâhîm, “eḏ-Ḍamîr ve eṣeruhu'n-naḥvî 'ale'l-ḥukmi'l-fikhî 'inde İbni'l-Mibred -'arâis mine't-turaf ve'n-nefâis”, *el-Mecelletu'l-'Arabiyye Medâd, Mısır* 6 (2019), 19-32.

İbn Abdilhâdî lakabıyla da meşhur olmuştur.³ Ayrıca İbn Abdilhâdî'nin ailesi ilimle iştiğal ettiği için aynı ailede bu isimle meşhur başka âlimler de vardır. Örneğin h. 744 yılında vefat eden *el-Muharrar fi'l-Ḥadîs* kitabının müellifi Muhammed b. Ahmed de İbn Abdilhâdî ismiyle şöhret bulmuştur.⁴ Ayrıca aynı aileden h. 895 vefat tarihli Ahmed b. Hasan da İbnu'l-Mibred ismiyle tanınmıştır.⁵ Bundan ötürü İbnu'l-Mibred'in hayatını ve eserlerini araştıran birisinin dikkatli olması ve vefat tarihini göz önünde bulundurması gerekir. Zira İbnu'l-Mibred'in vefat tarihinin h. 909 olmasında bir ihtilaf yoktur. Ailede bu vefat tarihli başka birisi de bulunmamaktadır.⁶

İbnu'l-Mibred'in künyesi Ebu'l-Mehâsin, lakabı Cemâluddîn şeklindedir. Kendisine amcası tarafından İbnu'l-Mibred lakabı verilmiştir. Bu lakabın kendisine verilme sebebi ise ya kuvvetli olması ya da elinin sert ve pürüzlü olmasıdır.⁷ İbnu'l-Mibred'in vefat tarihinde bir ihtilaf bulunmasa da doğum tarihi hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazıları h. 840 yılında doğduğunu zikrederken⁸ bazıları h. 841 yılında doğduğunu ifade etmişlerdir.⁹ Fakat h. 841 tarihinin doğru olması kuvvetle muhtemeldir. Zira İbnu'l-Mibred'in kendisi, eserinin “tarih ve vefatlar” bölümünde hicri dokuzuncu yüzyılın 841 yılında vefat eden önemli şahısları zikrederken “ben, bu yılın ilk gününde doğdum” şeklinde bir ifade kullanmıştır. Bu da vefat tarihinin h. 841 olduğunu ortaya koyar.¹⁰ Şunu da söylemek de mümkündür ki h. 840

³ Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahmân Sehâvî, *eḍ-Ḍav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'* (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992), 10/308; Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Mellâ el-Halebî, *Mut'âtu'l-ezhân mine't-temettu'i bi'l-iqrân beyne terâcimi's-şuyûh ve'l-akrân*, thk. Selahuddîn Halil eş-Şeybânî (Beyrut: Dâru Sadir, 1999), 2/838; Muhammed b. Muhammed Necmuddîn el-Gazzî, *el-Kevâkibu's-sâire bi a'yâni'l-mieti'l-'aşire*, thk. Halîl Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), 1/317; Ebu'l-Felâh Abdülhayy b. Ahmed İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb fi aḥbâri men zeheb*, thk. Abdulkâdir Arnâûd Mahmûd (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1992), 1/62; Muhammed Kemâluddîn b. Muhammed el-Âmirî el-Gazzî, *en-Na'tu'l-ekmel li aşâbi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. M. Mutî' el-Hâfız (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1982), 67; Ebû Ğays Muhammed Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'âm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâýîn, 2002), 8/225-226; Rıdvan Kalaç, *Eyyûbî ve Memlûk Dimaşk'ında Hadis: Kudâme Ailesi Bağlamında Bir İnceleme*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 206-207; Rıdvan Kalaç - Hayrullah Engin, “Mürsel ve Müdelles Rivâyetler - İbnü'l-Mibred el-Makdisî (ö.909/1503) Özelinde”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (30 Haziran 2020), 58-59.

⁴ Ziriklî, *el-A'âm*, 5/326; Ziriklî, *el-A'âm*, 5/326; İbn Abdilhâdî el-Makdisî'nin hayatı ve ilmi faaliyetleri için bk. Kalaç, *Eyyûbî ve Memlûk Dimaşk'ında Hadis*, 184-204.

⁵ Ziriklî, *el-A'âm*, 1/111.

⁶ Hezâzî, “el-Cuhûdu'l-luğaviyye”, 1656.

⁷ Gazzî, *en-Na'tu'l-ekmel*, 67; Kalaç - Engin, “Mürsel ve Müdelles Rivâyetler”, 59.

⁸ Gazzî, *el-Kevâkibu's-sâire*, 1/317; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, 1/62.

⁹ Gazzî, *en-Na'tu'l-ekmel*, 68.

¹⁰ İbnu'l-Mibred el-Makdisî, *Zebedu'l-‘ulûm ve şâhibu'l-mantûk ve'l-mefhûm*, thk. Abdullah b. Huseyn el-Mevcân (Cidde: Merkezu'l-Kevn, 2010), 1/634; Hezâzî, “el-Cuhûdu'l-luğaviyye”, 1657.

ile h. 841 yılları arasında büyük bir fark yoktur. Muhtemelen h. 840 senesini zikredenler bu yılın son gününde doğduğunu ifade etmeye çalışmışlardır, h. 841 senesini zikredenler ise bu yılın ilk gününü kastetmişlerdir. Dolayısıyla arada bir günlük bir farkın olduğunu söylemek mümkündür. Vefat tarihi ise tam olarak h. 16 Muharrem 909 şeklindedir.¹¹

İbnu'l-Mibred, başta babası olmak üzere birçok âlimden ilim öğrenmiştir. Tedris ve fetva verme görevini üstlenmiş ve birçok ilimde temayüz etmiştir. Ömrünü ilim ve telifte geçirmiştir. Birçok âlimin, onu övdüğü görülmektedir. Örneğin Ebu'l-Mekârim Necmuddîn el-Gazzî (öl. 1061/1651) onu “Şeyh, imâm, allâme, musannif, muhaddis”,¹² Ebu'l-Felâh İbnu'l-‘îmâd (öl. 1089/1679) ise “imam, allâme, muhaddis, fakih” olarak tavsif etmiş, onun nahiv, sarf, tasavvuf ve tefsirle de ilgilendiğine ve bu alanlarda çok sayıda kitap telif ettiğine dikkat çekmiştir.¹³ Kemâluddîn el-Gazzî (öl. 1214/1799) de “O, şeyh, imam, büyük allâme, muhaddislerin seçkini, hafızların dayanağı, seleften geride kalan, halefin önderidir. İlim dağlarından bir dağdı...” şeklinde devam eden sözleriyle¹⁴ İbnu'l-Mibred'in ilmî kişiliğini dile getirmiştir. Öğrencisi Şemsuddîn İbn Tolun (öl. 953/1546) ise “Şeyh, İmam, derin âlimlerin bayrağı, büyük muhaddis, allâme, derin anlayış sahibi, ilmi ile amel eden...” şeklinde birçok sıfatla hocasının ender kişiliğini özetlemiştir.¹⁵

1.1. İlmî Kişiliği

Önceden de dile getirdiğimiz gibi İbnu'l-Mibred birçok alanda eser telif eden ilim adamlarındandır. Yedi yüz kitaptan fazla eser telif ettiği zikredilmektedir. Bu sayı onun sadece bir alanda değil, birçok ilimde yetkin olduğuna işaret etmektedir. Çok eser telif ettiğinden bazı araştırmalar, İbnu'l-Mibred'in kitaplarını araştıran makaleler ve kitaplar kaleme almışlardır.¹⁶ İbnu'l-Mibred'in kitaplarını ilk zikreden eserler biyografi kitaplarıdır.¹⁷ Daha sonra sadece bu konuyu ele alan eserler telif edilmiştir. Örneğin Salâh el-Haymî'nin “Cemâluddîn Yûsuf b. Abdilhâdî el-Mağdisî ed-Dimaşkî (h. 909): hayâtuh ve âşâruhu'l-mahtûta ve'l-mahtûbâ” isimli

¹¹ Gazzî, *el-Kevâkibu's-sâire*, 1/317; Ziriklî, *el-A'âm*, 8/225.

¹² Gazzî, *el-Kevâkibu's-sâire*, 1/317.

¹³ İbnu'l-‘îmâd, *Şezerâtu'z-zehab*, 10/62.

¹⁴ Gazzî, *en-Na'tu'l-ekmel*, 68-69.

¹⁵ Muhammed b. Abdillâh b. Alî el-Âmirî en-Necdî İbn Humeyd, *es-Suhubu'l-vâbile 'alâ çarâ'ihî'l-Ĥanâbile*, thk. Bekr b. Abdillâh Ebû Zeyd (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1996), 3/167.

¹⁶ Hezâzî, “el-Cuhûdu'l-luğaviyye”, 1659-1660.

¹⁷ Örnek olarak şu kitaplara bakılabilir: el-Gazzî, *el-Kevâkibu's-sâire*, 1/317; İbnu'l-‘îmâd, *Şezerâtu'z-zehab*, 10/62; Gazzî, *en-Na'tu'l-ekmel*, 67; Ziriklî, *el-A'âm*, 8/225-226.

makalesi bu konuda kaleme alınan ilk ciddi çalışma sayılabilir.¹⁸ Zira bu eser daha sonraki çalışmalara kaynaklık etmiştir. Burada İbnu'l-Mibred'in basılmış ve mahtût şeklinde kalan eserlerini incelemiştir. Sâlih b. Muhammed b. Abdilfettâh *el-Fehresu'l-vaşfi li'n-nusehi'l-ḥaṭṭiyye li muellefâti'l-imâm el-allâme el-muḥaddis Yûsuf b. Ḥasan b. Abdilhâdi ed-Dimaşki*¹⁹ eserinde Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye yayın evinde bulunan İbnu'l-Mibred'in mahtût eserlerini zikretmiştir. Zikrettiği kitaplar toplamda elli tane olup çoğunluğu hadis ilmiyle ilgilidir. Aynı şekilde Nâsır b. Su'ûd es-Selâme *Mu'cemu muellefâti Yûsuf b. Ḥasan b. Abdilhâdi el-Ḥanbeli el-maḥṭûta bi Mektebâti'l-Âlem*²⁰ isimli çalışmasında Âlem Kütüphanesi'nde bulunan İbnu'l-Mibred'in 23 tane matbu ve 156 mahtût eserini zikretmiştir. Fakat mahtût olduğunu söylediği eserlerin çoğu basılmıştır.²¹

İbnu'l-Mibred daha küçüklükten itibaren telif hareketine başlamış ve bu durum vefatına kadar devam etmiştir. Nitekim bazı kitaplarını daha 20 yaşına ulaşmadan yazmıştır. Kalemi keskin, üretken ve çok telif sahibi bir âlim olduğundan her yılı birkaç kitap telifiyle doludur. Hatta telif ettiği kitapların ortalama süresine bakıldığında her aya bir kitap düşecek kadar fazla kitap kaleme aldığı söylenebilir.²² Kitaplarını telif ederken ilmî materyalini, yazdığı alanda kendisinden önce gelen yazarların temel kitaplarından alıntılar yapmıştır. Bununla beraber o, nakilleri olduğu gibi almamış, fikrini ve ilmini kullanarak kendi görüşlerinin süzgecinden geçirerek içtihatla bulunmuştur. Bizzat kendisi de çalışmamızın konusu olan *Zebedu'l-‘ulûm ve şâhibu'l-mantûk ve'l-mefhûm* eserinin girişinde وَعَزَمْتُ عَلَى أَنْ أُسْتَخْرِجَهُ مِنْ بَحْرِ فِكْرِي “fikrimin denizinden o kitabı çıkarmaya gayret ettim” sözüyle alıntılarda kendi ilmini nasıl kullanıp harmanladığını ortaya koymuştur.²³

İbnu'l-Mibred, her şeyden önce hadisçi olduğu için isnâd zincirine çok önem vermiştir. Hatta onun isnâda olan ilgi ve alakası dil ile ilgili konularda da kendini göstermiştir. Örneğin

¹⁸ Salâh b. Muhammed el-Haymî, “Cemâluddîn Yûsuf b. Abdilhâdi el-Makdisî ed-Dimaşki (h. 909): ḥayâtuh ve âşâruhu'l-maḥṭûta ve'l-maḥbû'â”, *Mecelletu Ma'hedu'l-Mahtûta*, *Kuveyt* 2/26 (1402 1982), 775-812.

¹⁹ Sâlih b. Muhammed İbn Abdilfettâh, *el-Fehresu'l-vaşfi li'n-nusehi'l-ḥaṭṭiyye li muellefâti'l-imâm el-allâme el-muḥaddis Yûsuf b. Ḥasan b. Abdilhâdi ed-Dimaşki eş-Şâlihî el-Ḥanbeli el-ma'rûf b. İbni'l-Mibred el-maḥfûza bi Dâri'l-Kutubi'l-Mısriyye* (Kuveyt: Letâif Li Neşri'l-Kutub ve'r-Resâili'l-İlmiyye, 2012).

²⁰ Nâsır b. Su'ûd es-Selâme, *Mu'cemu muellefâti Yûsuf b. Ḥasan b. Abdilhâdi el-Ḥanbeli el-maḥṭûta bi Mektebâti'l-Âlem* (Riyâd: Dâru Kunûzi İşbilyâ, 1999).

²¹ Konuyla ilgili diğer eserler ve İbnu'l-Mibred'in kitaplarını tahkik eden araştırmacıların zikrettiği eserleri hakkında bk. Hezâzî, “el-Cuhûdu'l-luğaviyye”, 1660-1663.

²² Saîd el-Cûmânî - Konrad Hirschler, *Muellefâtu Yûsuf b. Ḥasan b. Abdilhâdi ve musâmetuh fi hifzi't-turâsi'l-fikri* (Leiden: Brill, 2021), 52; Hezâzî, “el-Cuhûdu'l-luğaviyye”, 1665.

²³ Makdisî, *Zebedu'l-‘ulûm*, 2010, 1/131.

Leylâ ile Mecnûn hikâyesinde geçen Mecnûn'un Benî Âmir kabilesine mensup Kays b. Mulevvah (öl. 70/690) olduğunu ve onun Leylâ el-‘Âmirî'ye (öl. 69/689) olan sevgisini ve Leylâ ile Mecnûn hakkında haber verirken sened zincirine çok önem vermiştir.²⁴ İbnu'l-Mibred Hanbeli mezhebine mensup olduğu için birçok eserini bu mezhebin hizmetine sunmuştur. Bunun yanı sıra Arap dil grameri açısından fıkıh alanında bazı kitaplar kaleme almıştır. Örneğin 'Arâis mine't-ṭuraf ve'n-nefâis fi mâ yeteharracu 'ale'l-uşûli'n-naḥviyye mine'l-furû'î'l-fikhiyye 'alâ mezhebi'l-İmâm el-mubeccel Ahmed b. Hanbeli eserinde Hanbelî mezhebinde nahiv kaideleri üzerinden fikhî meselelerin ortaya konulduğu bazı durumları ele almış, *ed-Durru'n-naḳî fi şerhi elfâzi'l-Hıraḳî* kitabında ise Hanbelî fikhında ilk muhtasar eser kabul edilen *Muhtaşaru'l-Hıraḳî* kitabını şerh etmiş ve dilsel olarak kelimeleri incelemiştir.²⁵

1.2. Dil Alanında Telif Ettiği Eserler

Önceden de zikredildiği üzere İbnu'l-Mibred muhtelif alanlarda çok eser telif eden bir âlimdir. Kaleme aldığı eserlerin çoğunda Arap dili konularını görmek mümkündür. Hatta dil konusunu ele almayan bir eserinin bulunmadığını söylemek yerinde olacaktır.²⁶ Bu durum onun ne derece Arap diline önem verdiği ve bu dile vakıf olduğuna işaret etmektedir. Aşağıda İbnu'l-Mibred'in sadece Arap diline ilişkin telif ettiği bazı eserlerine değinilecektir:

1- *eş-Şemeratu'r-râika fi 'ilmi'l-'Arabiyye*

Küçük hacimli olan bu eserde İbnu'l-Mibred, özet şeklinde Arap gramerinin çoğunu toplamıştır. Alanında önemli bir kitaptır. Kitabın sonunda "kırık çoğul, te'kîd nûnu, nisbet ve mastar" gibi bazı sarf konularını da almıştır. İbnu'l-Mibred, kitabının konularını tertip ederken genellikle İbn Mâlik'in (öl. 672/1274) *Elfiyye*'sindeki metodu takip etmiştir. Bu metodu İbn Mâlik'in oğlu Bedruddîn (h. 686/1287), İbn Hişâm (öl. 761/1360), Ebû Hayyân (öl. 745/1344), Uşmûnî (öl. 918/1513) ve Ezherî (öl. 905/1499) gibi âlimler de uygulamışlardır.²⁷ Müellif, zorunlu haller dışında dilsel konularda nahivciler arasında meydana gelen tartışmalara değinmemiştir. İhtilaf yerlerinde ise konuyu çok uzatmadan ortaya koymuş ve

²⁴ İbnu'l-Mibred el-Makdisî, *Nuzhetu'l-musâmir fi aḥbâri Mecnûni Benî 'Âmir*, thk. Muhammed Altuncu (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 21-23.

²⁵ Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Turkî, *el-Mezhebu'l-Hanbelî: dirâse fi tarihîh ve simâtiḥ ve eşher a'lâmiḥ ve muellefâtiḥ* (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2002), 1/221.

²⁶ Abdolvâhid b. Muhammed el-Harbî, "eş-Şemeratu'r-râika fi 'ilmi'l-'Arabiyye li İbni'l-Mibred", *Mecelletu Cami'ati'l-İslâmiyye* 51/183 (2018), 539.

²⁷ Harbî, "eş-Şemeratu'r-râika", 551.

kendisine göre doğru olan görüşü illetiyile beraber tercih etmiştir. Aynı şekilde dilşel konularla ilgili istişhâd vermekten de kaçınmıştır. Belki bunun sebebi kitabın muhtasar şeklinde kalmasını korumaktır. Eserde başvurduğu kaynak sayısı azdır. Sadece İbn Cinnî'nin (öl. 392/1002) *el-Ĥaşâiş* eserini zikretmiştir. Bu da başkalarına başvurmaya muhtaç bırakmayacak derecede kendisinin Arapça ilimlerine hâkim olduğuna işaret etmektedir. Bazen de kitap ismi zikretmeden İbn Mâlik'in oğlu Bedruddîn, Ahfeş (öl. 215/830), Müberred (öl. 286/900), Ebû Ali el-Fârisî (öl. 377/987), İbnu'l-Habbâz (öl. 638/1241) gibi âlimlerin isimlerini zikretmekle yetinmiştir.²⁸ Bu kitabı, kastedilen manayı ortaya koyan kısa ifadeler kullanması, lafızlarının anlaşılır olması, konuların çoğunu ele alması ve ezberlenmesinin kolay olması gibi özellikleriyle ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla bu eser muteahhirûn ulemâ yanında meşhur olan Harîrî'nin (öl. 516/1122) *Mulĥatu'l-i'râb*, İbn Âcurrûm'un (öl. 723/1323) *el-Âcurrûmiyye* ve İbn Hişâm'ın *Ķatru'n-nedâ ve bellu's-şadâ* gibi eserler kadar kabul görmüştür. Kitap Arapçayı öğrenmek isteyenler için bir giriş mahiyetindedir. Bu eser iki defa yayımlanmıştır. Birincisi Dr. Abdulvâhid b. Muhammed el-Harbî tarafından el-Câmi'atu'l-İslâmiyye Dergisi'nin 183. sayısında neşredilirken ikinci yayın 84 sayfa şeklinde h. 1443 tarihinde Mekke'de bulunan Tayyibetu'l-Hadrâ' Yayın Evi tarafından neşredilmiştir.

2- Şerĥu Elfıyyeti İbn Mâlik

İbnu'l-Mibred'e her ne kadar bu kitap nispet edilmişse de²⁹ ona ait bu isimde bir eser günümüze ulaşmamıştır. Bundan ötürü bazı araştırmacılar İbnu'l-Mibred'e ait bu isimde bir kitabın olmadığını iddia etmişlerdir.³⁰ Fakat çok eser te'lif eden İbnu'l-Mibred'in bu isimde de bir eserinin bulunması garipsenecek bir durum değildir.

3- *Zebedu'l-‘ulûm ve şâhibu'l-mantûk ve'l-mefhûm*

İbnu'l-Mibred, *Câmi'u'l-‘ulûm* eserinin hûlasası niteliğindeki bu kitapta kırktan fazla ilmi toplamıştır. Bu kitabın bir bölümünü dil ilimlerine ayırmıştır. Bu bölümde nahiv,³¹ sarf,³² i'râb,³³ lügat,³⁴ şevâhid,³⁵ elğâz,³⁶ arûz,³⁷ garîp,³⁸ me'ânî, beyân, bed' konularını,³⁹ tefsir bölümü

²⁸ Harbî, "eş-Şemeratu'r-râika", 551.

²⁹ Gazzî, *en-Na'tu'l-ekmel*, 70.

³⁰ Hezâzî, "el-Cuhûdu'l-luğaviyye", 1668.

³¹ Makdisî, *Zebedu'l-‘ulûm*, 2/231-233.

³² Makdisî, *Zebedu'l-‘ulûm*, 2/329-332.

³³ Makdisî, *Zebedu'l-‘ulûm*, 2/237-239.

³⁴ Makdisî, *Zebedu'l-‘ulûm*, 2/243-254.

³⁵ Makdisî, *Zebedu'l-‘ulûm*, 2/257-262.

altında da Kur'ân-ı Kerîm'de geçen garîp kelimeleri açıklamıştır.⁴⁰ Çalışmamızın konusu olan bu eser ileride daha geniş bir şekilde ele alınacaktır.

4- *İthâfu'n-nubelâ bi-ahbâr ve eş'âri'l-kuremâ' ve'l-buhalâ*

Müellif bu eserinde cimrilik ve cömertlik kavramlarını ifade eden kelimeleri dilsel yönden incelemiş, İslâm dininin cömertliğe ne kadar önem verdiğini ve cimriliğin kötü bir şey olduğunu âyet ve hadislerle ortaya koymuş, ardından cimrilik ve cömertliği ele alan beyitleri zikretmiştir. Konuyla ilgili kelimeleri dilsel yönden ele alması dilciliğini ortaya koymaktadır.⁴¹

5- *Nuzhetu'l-musâmir fî aḥbâri Mecnûni Benî ‘Âmir*

İbnu'l-Mibred bu eserde Leylâ ile Mecnûn hikâyesinde geçen Mecnûn'un Benî Âmir kabilesine mensup Kays b. Mulevvaḥ olduğunu ve onun Leylâ el-'Âmirî'ye olan sevgisini ele almış ve bu âşıkların şiirlerini nakletmiştir. Bazı beyitlerin farklı rivayetlerini zikretmiş, garip kelimeleri açıklamış, bazı kelimelerin vezinlerini zikretmiş ve beyitlerde geçen bazı kelimelerin i'râbını yapmıştır. İbnu'l-Mibred'in hadisçi olması hasebiyle eserde Leylâ ile Mecnûn hakkında haber verirken sened zincirine büyük önem verdiği görülmektedir.⁴²

İbnu'l-Mibred bu eserlerinin yanı sıra fıkıh usulü, fıkıh ve hadis alanında te'lif ettiği eserlerde de dil konularına değinmiştir.⁴³ Örneğin *ed-Durru'n-naḳî fî şerhi elfâzi'l-Hırakî* kitabında dilciliği açıkça görülmektedir. Hanbelî mezhebinde yazılmış ilk temel metinlerden biri olan Ebu'l-Kâsım Ömer b. Huseyn b. Abdillâh el-Hırakî'nin (öl. 334/946) *el-Muḥtaşar*'ındaki garîb kelimeler ve fıkıh terimlerinin açıklandığı bir eserdir. Tanımlar yapılırken âyet ve hadislerle ilaveten Arap şiiri ve deyimlerden de deliller getirilmiştir. Usûl-u fıkıh, mantık ve dil terimlerine de yer verilen eser, fıkıh bablarına göre düzenlenmiş bir nevi fıkıh terimleri sözlüğüdür. İbnu'l-Mibred eserde iştikâk, sarf ve i'râb yönünden bazı açıklamalarda bulunmuştur.⁴⁴ Nitekim bu kitabı tahkik eden Rıdvân Muhtâr bu eser hakkında “fikhi dilsel bir

³⁶ Makdisî, *Zebedu'l-‘ulûm*, 2/602.

³⁷ Makdisî, *Zebedu'l-‘ulûm*, 2/607-608.

³⁸ Makdisî, *Zebedu'l-‘ulûm*, 2/647-655.

³⁹ Makdisî, *Zebedu'l-‘ulûm*, 2/659-664.

⁴⁰ Makdisî, *Zebedu'l-‘ulûm*, 1/659-702.

⁴¹ İbnu'l-Mibred el-Makdisî, *İthâfu'n-nubelâ bi-ahbâr ve eş'âri'l-kuremâ' ve'l-buhalâ*, thk. Yusrî Abdulğani (Kahire: Mektebetu İbn Sînâ, 1990).

⁴² Makdisî, *Nuzhetu'l-musâmir*, 13-23.

⁴³ Detaylı bilgi için bk. Hezâzî, “el-Cuhûdu'l-luğaviyye”, 1667-1687.

⁴⁴ Türkî, *el-Mezhebu'l-Hanbelî*, 2/471.

ilim kaynağıdır. Bu da Abdulhâdî İbnu'l-Mibred'in dil alanına ne kadar hâkim olduğunu, fikhî meseleleri nasıl hazmettiğine ve tahkik ettiğine delalet etmektedir"⁴⁵ şeklindeki ifadeleriyle ortaya koymuştur. İbnu'l-Mibred *Zînetu'l-'arâis* eserinde ise nahiv kaidelerine göre fikhî meselelerini ele almıştır. Birçok nahiv kaidesini ve bu kaidelerin semeresini zikretmiştir. Toplamda 111 tane kaideyi ele almış, ardından her kaideden çıkarılacak fikhî meselesini açıklamıştır. Bu eser incelendiğinde onun İsnevî'nin (öl. 772/1370) *el-Kevkebu'd-durrî* isimli eserinden etkilendiği anlaşılmaktadır. Nitekim İbnu'l-Mibred bu kitabı ve müellifini bazı meselelerde zikretmiştir.⁴⁶

İbnu'l-Mibred'in, Hanbelî mezhebindeki meseleleri ele alması kitabını İsnevî'nin eserinden ayırmaktadır. O, dilsel çabasını mezhebini hizmetine koymuştur. İbnu'l-Mibred, belki bu eserini İsnevî'nin tavsiyesi üzerine de yazmış olabilir. Bu önemli eseri daha 20 yaşına ulaşmadan telif etmiştir.⁴⁷ Bu da onun daha erken yaşlarında telif hareketiyle ne kadar başarılı olduğunu göstermektedir. İbnu'l-Mibred'in *ed-Durru'n-naķî* ve *Zînetu'l-'arâis* isimindeki iki eseri onun dil bilgisini ve yeteneğini mezhebinin hizmetine koyduğunun açık bir delilidir. Bu, mezheb taassubu olarak anlaşılmamalıdır. Zira her mezhebin âlimleri kendi mezheplerini birçok ilim yönünden ele alıp incelemişlerdir. Bu, bilgi zenginliğinin bir çeşididir.⁴⁸

İbnu'l-Mibred, hadis alanında da eser telif ederken dilciliğini göstermiştir. Örneğin *Cevâbu ba'di'l-ħadam li ehli'n-ni'am 'an taşhîfi ħadisi "İhtecem"* eseri çok önemli dilsel bir kitaptır. Bu eseri, Hz. Peygamberimizden (sav) rivayet edilen *اِحْتَجَمَ فِي الْمَسْجِدِ* "Mescitte hacamat oldu" hadisi şerifinde geçen *اِحْتَجَمَ* fiilini tashîf olup olmadığı sorusu üzerine telif etmiştir.⁴⁹ Zira bazı âlimler buna binaen camide hacamat olunmasının câiz olduğunu ifade etmişlerdir.⁵⁰ İbnu'l-Mibred *اِحْتَجَمَ* kelimesinin tashîf edildiğini ve doğrusunun *اِحْتَجَرَ* şeklinde yani "mescitte Hz. Peygamberimiz (sav) kendisine oda yaptı" anlamında olduğunu zikretmiş ve bu konuyu

⁴⁵ İbnu'l-Mibred el-Makdisî, *ed-Durru'n-naķî fi şerhi elfâzi'l-ħurâķi*, thk. Rıdvân Muhtâr (Suudi Arabistan: Dâru'l-Muctema', 1991), 12.

⁴⁶ İbnu'l-Mibred el-Makdisî, *Zînetu'l-'arâis mine't-ħurâf ve'n-nefâis fi mâ yeteharracu 'ale'l-uşûli'n-naħviyye mine'l-furû'i'l-fikhiyye 'alâ mezhebi'l-İmâm el-mubeccel Ahmed b. Ĥanbel*, thk. Safvet Âdil Abdulhâdî (Dımaşk: Dâru'n-Nevâdir, 2012), 1/ 328, 363, 372, 404.

⁴⁷ Makdisî, *Zînetu'l-'arâis*, 2012, 2/904-905.

⁴⁸ Hezâzî, "el-Cuhûdu'l-luğaviyye", 1675.

⁴⁹ İbnu'l-Mibred el-Makdisî, *Cevâbu ba'di'l-ħadam li ehli'n-ni'am 'an taşhîfi ħadisi -İhtecem*", thk. Muhammed Sabâh Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Beşâir el-İslâmiyye, 2003), 35.

⁵⁰ Makdisî, *Cevâbu ba'di'l-ħadam*, 37.

delilleriyle derinlemesine incelemiştir.⁵¹ *Bulğatu'l-ḥaṣîṣ ilâ 'ilmi'l-ḥadîṣ* isimli eserinde hadis ilminin kaidelerini ele almış, lafızların manaya delaletine işaret ederek dilsel yönden ele almıştır.⁵² İbnu'l-Mibred'in çoğu eserinde dilciliği açıkça görülmektedir. Biz onun dil ve edebiyata dair bu eserleriyle yetineceğiz.⁵³ Edebiyata dair bazı kitapları tahkik edilmişse de çoğu eseri henüz tahkik edilmemiştir. Bu da araştırmacılara geniş bir çalışma alanını sunmaktadır.

İbnu'l-Mibred, belagat ilminde müstakil bir eser telif etmemekle beraber *Zebedu'l-‘ulûm* kitabının 41. bölümünü belagat ilminin alt dalları olan “me‘ânî, beyân ve bedî” sanatlarına ayırmış ve orada 6 sayfayı geçmeyecek kadar kısaca bu konulara değinmiştir.⁵⁴ Me‘ânî ilminde haberi isnâdın durumlarını ve lafız ile mana arasındaki ilişkiyi, takdîm ve te'hîr, isbât, hazif, musâvât, îcâz, itnâb ve talep konusunu işlemiştir.⁵⁵ Beyân ilminde hakikat, isti'âre, mecâz ve kinâye ve bunların kısımlarına değinmiştir.⁵⁶ Bedî ilminde ise bu ilmin üç kısma ayrıldığını zikretmiştir. Birinci kısım lafızla ilgili yani lafzî fesahat olup seci, cinâs gibi toplamda 24 tanedir. İkinci kısım mana ile ilgili yani manevî fesahattir ki 19 çeşidini zikretmiştir. Bedî ilminin üçüncü kısmı ise sözü güzelleştirmekle ilgili manevî fesahat olup bu da 11 tanedir.⁵⁷

İbnu'l-Mibred'in birçok ilimde eser telif etmesi onun dil ilimlerini çok iyi tahsil ettiğini göstermektedir. Zira diğer alanlara hâkim olmak için dil ilimlerine ihtiyaç vardır. Nitekim o da kendisinin özelde nahiv ilmi, genelde dil ilimlerine dair olan konumunu şu şekilde ifade etmiştir: “ilimlerden, önce önemli olanı, ardından daha önemli olanı talep edilir. Fıkıh, usulün önüne alınır. Nahiv ve dil ilimleri gibi ihtiyaç duyulan ilimlerden, ihtiyaç duyulan diğer ilimler elde edilir.”⁵⁸ Dolayısıyla diğer ilimleri kavramanın yolu alet ilimlerini bilmeye bağlıdır. Bu yüzden İbnu'l-Mibred öncelikle dil ilimlerine hâkim olmuş ve bu konuda önemli çalışmalar yapmıştır. Dil ilimlerinde en çok telifte bulunduğu alan edebiyat, ardından nahiv, sarf ve garip lafızlar, ardında da belagattir. Böylelikle dil alanlarının tamamına değinmeye

⁵¹ Makdisî, *Cevâbu ba'dî'l-ḥadam*, 35-50.

⁵² İbnu'l-Mibred el-Makdisî, *Bulğatu'l-ḥaṣîṣ ilâ 'ilmi'l-ḥadîṣ*, thk. Salâh b. 'Âyid eş-Şelâhî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1995).

⁵³ Detaylı bilgi için bk. Hezâzî, “el-Cuhûdu'l-luğaviyye”, 1667-1687.

⁵⁴ Makdisî, *Zebedu'l-‘ulûm*, 2/659-664.

⁵⁵ Makdisî, *Zebedu'l-‘ulûm*, 2/259-260.

⁵⁶ Makdisî, *Zebedu'l-‘ulûm*, 2/260-261.

⁵⁷ Makdisî, *Zebedu'l-‘ulûm*, 2/261-264.

⁵⁸ İbnu'l-Mibred el-Makdisî, *Muğnî zevi'l-efhâm ‘ani'l-kutubi'l-keşîre fi'l-aḥkâm ‘alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mubeccel Aḥmed b. Ḥanbel*, thk. Eşref İbn Abdilmaksûd (Riyad: Mektebetu Taberiyye, 1995), 43.

çalışmıştır. Bu yüzden onun hayatını ele alan bazı âlimler onun dilcilik yönüne de işaret etmişlerdir.⁵⁹ Örneğin Necmuddîn el-Gazzî'nin, onun hakkında “o genellikle hadis ve fıkıhla uğraşmış, nahiv ve sarf ilmine de katkıda bulunmuştur”⁶⁰ sözü bunu göstermektedir. İleride *Zebdu'l-‘ulûm* özelinde ele alacağımız konularda dilciliği açıkça görülecektir.

2. *Zebdu'l-‘Ulûm* Adlı Eseri

İbnu'l-Mibred, bu eseri h. 877 yılında telif etmiştir. Zira eserinin sonunda “eserin müellifi ve toplayıcısı Yûsuf b. Hasan b. Abdilhâdî el-Makdisî el-Hanbelî 877 senesinin Cemâziye'l-âhir ayının 22'sinde çarşamba gününde bu eseri bitirmiştir.” şeklinde açıkça telif tarihini zikretmiştir.⁶¹ Eser, ansiklopedik bir kitap niteliğinde olup birçok ilmi barındırmıştır. *Câmi'ü'l-‘ulûm* eserinin⁶² hülasası niteliğindeki bu kitapta toplamda 42 tane ilmi toplamıştır. Nitekim kendisi de eserinin girişinde “ben, *Câmi'ü'l-‘ulûm* eserini telif edip ve orada okunan bütün ilimleri topladığımda kitaba baktım ve hacminin zamanımızın çoğu kişisine zor gelecek kadar büyük olduğunu gördüm. Bunu üzerine talibin, isteğini alabileceği özet şeklinde zarif bir kitap telif etmeye niyetlendim. Bu konuda Allah'tan (cc) yardım talep ettim ve ona dayandım. Bu kitabı başka bir esere müracaat etmeden kendi fikir denizimden çıkarmaya gayret ettim. Muvaffakiyet ancak Allah (cc) ile dir.”⁶³ gibi ifadelerde bulunarak buna dikkat çekmiştir. İbnu'l-Mibred'in, eserinin girişinde ifade ettiği bu sözünden şunları çıkartmamız mümkündür:

- İbnu'l-Mibred *Zebdu'l-‘ulûm* eserini, döneminde okunan bütün ilimleri topladığı *Câmi'ü'l-‘ulûm* eserinden sonra kaleme almıştır. Kısa olmakla nitelediği bu eserde kırktan fazla ilmi toplaması, *Câmi'ü'l-‘ulûm* eserinin hacim bakımından ne kadar büyük olduğunu göstermektedir.
- İbnu'l-Mibred *Zebdu'l-‘ulûm* eserini h. 877 senesinde telif ettiğine göre o tarihte 37 yaşlarında olması gerekir. *Câmi'ü'l-‘ulûm* gibi büyük hacimli önemli bir eseri daha önce yazdığına göre bu, onun genç yaşına rağmen ilimlerde derinleştiğini göstermektedir.

⁵⁹ Gazzî, *el-Kevâkibu's-sâire*, 1/317; İbnu'l-‘İmâd, *Şezerâtu'z-zehab*, 10/62; Gazzî, *en-Na'tu'l-ekmel*, 69.

⁶⁰ Gazzî, *el-Kevâkibu's-sâire*, 1/317.

⁶¹ Makdisî, *Zebdu'l-‘ulûm*, 2010, 2/689.

⁶² İbnu'l-Mibred'in bu eseri günümüze ulaşmamıştır. *Zebdu'l-‘ulûm* eserinin girişinde bu kitaptan bahsetmesi onun *Câmi'ü'l-‘ulûm* eserini telif ettiğini gösteriyor. Ne yazık ki bu eser kayıptır bk. Makdisî, *Zebdu'l-‘ulûm*, Muhakkikin sözü, 1/131.

⁶³ Makdisî, *Zebdu'l-‘ulûm*, 1/131.

- *Zebedu'l-‘ulûm* kitabı, isminin terkiibinde bulunan “ilimler” anlamındaki el-‘ulûm ifadesi İbnu'l-Mibred'in hacimli kitabı olan *Câmi'u'l-‘ulûm* “ilimlerin toplayıcısı” eserindeki ilimleri ifade etmektedir. Yani başındaki tarif edatı, ahd-i hâricî ismiyle bilinen elif lâmdır. Dolayısıyla *Zebedu'l-‘ulûm* “ilimlerin kaymağı” anlamında *Câmi'u'l-‘ulûm* kitabının özeti konumundadır. Burada eserde geçen önemli konuları ele almıştır. Şâhibu'l-mantûk ve'l-mefhûm ifadesi ise kitabın geniş çerçeveli olduğuna işaret ediyor. Zira bir sözün konuşulan tarafı ve konuşulmayan mana tarafı vardır. Bu kitap da her ikisini toplamıştır.
- İbnu'l-Mibred'in, eserin önsözünde kitabı başka eserlere müracaat etmeden kendi fikrinin denizinden yazdığını söylemesinden kasıt *Câmi'u'l-‘ulûm* eseri dışında başka bir kitaba bakmadığıdır. Çünkü o esere müracaat etmeden aynı konuları, şahısları, tarihleri ve olayları tertipli bir şekilde tasnif etmesi düşünülemez. Buna binaen şunu dememiz mümkündür: İbnu'l-Mibred'in *Zebedu'l-‘ulûm* eserinde kaynak olarak kullandığı tek kitap *Câmi'u'l-‘ulûm* eseridir. Bu da onun *Câmi'u'l-‘ulûm* eserinde konuları tasnif ederken başka kaynaklara başvurduğunu engellemez. Zira asıl kitap olan *Câmi'u'l-‘ulûm* kitabının başka eserlerden istifade ettiği kaçınılmazdır.⁶⁴
- İbnu'l-Mibred'in, sözü kısa tutacağına dair şartı onun bu eserdeki metodunu göstermektedir. Nitekim o, birkaç konu dışında bu metoduna bağlı kalarak sözü çok uzatmamıştır.⁶⁵

2.1. İbnu'l-Mibred'in *Zebedu'l-‘ulûm* Eserinde İzlediği Metot

İbnu'l-Mibred'in bu eseri incelendiğinde şunları söylemek mümkündür:

- İbnu'l-Mibred, kitabını genellikle “leff ve'n-neşr” üslubu üzerine telif etmiştir.⁶⁶ Şöyle ki konunun meselelerini önce birkaç kelime şeklinde özet olarak vermiş, ardından onları neşr yoluyla teker teker ele almıştır. Bununla okuyucunun, bir ilmin genel konularına daha çabuk hâkim olması amaçlanmıştır.

⁶⁴ Makdisî, *Zebedu'l-‘ulûm*, 1/86.

⁶⁵ Makdisî, *Zebedu'l-‘ulûm*, 1/86.

⁶⁶ el-Leff ve'n-neşr: İki veya daha fazla kelimenin icmâlen zikredilip ardından zikredilen kelimelerin her birine eşleşebilecek aynı sayıda kelimenin getirilmesidir. Bu sanat hakkında detaylı bilgi için bk. Yusuf Doğan, “Arap Belâgatında el-Leff Ve'n-Neşr Sanatı ve Kur'an'daki Bazı Ayetler Üzerine Bir İnceleme”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/1 (01 Şubat 2007), 313-340.

- İbnu'l-Mıbrad ihtilafli bir konuyu zikrettiğinde kendi tercihini de ifade etmiş ve konu hakkındaki ihtilafı عَلَى خِلَافٍ “bir ihtilaf üzere” veya konu hakkında üç veya dört farklı görüş olduğunda ise hangi görüşü tercih ettiğini فِي ثَالِثٍ “üçüncü bir görüşte”, فِي رَابِعٍ “dördüncü bir görüşte” şeklinde ortaya koymuştur.⁶⁷
- Bazı yerlerde aynı bölümde ele alınması gereken konuları başka yerlerde zikrederek birbirinden ayırmıştır. Örneğin garip kelimeler konusunu dil ile ilgili konulardan sonra zikretmek yerine fiten konusundan sonra zikretmiştir. Aynı şekilde dil ilimlerini de birbirinden ayırmıştır. Nahiv, i'râb, lügat, şevâhid, sarf konularını bir arada ele alırken ardından tıp ve eczacılık konusunu zikretmiş, ardından arûz ilmini, sonra hikmet ve vaazlar, sonra garip kelimeler, ardından da me'ânî, beyân ve bedî' konularını ele almıştır. Ancak kanaatimizce dağınıklığın olmaması için bütün dil konularının belli bir sıraya göre verilmesi, okuyucu için daha yerinde bir durum olur.⁶⁸
- Daha önce de zikredildiği üzere kitabında dil ilimleriyle ilgili şu bölümleri oluşturmuştur: Nahiv,⁶⁹ sarf,⁷⁰ i'râb,⁷¹ lügat,⁷² şevâhid,⁷³ elğâz,⁷⁴ arûz,⁷⁵ garîp,⁷⁶ me'ânî, beyân, bedî' konularını,⁷⁷ tefsir bölümü altında da Kur'ân-ı Kerîm'de geçen garîp kelimeleri açıklamıştır.⁷⁸ Kısaca buralarda işlenen konuları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Dil ilimleriyle ilgili ilk olarak nahiv bölümünü ele almış, burada müfred ve mürekkebe lafız, marife, nekire, marifenin kısımları, murab ve mebnî isim, merfû, mansûb ve mecrûb isimler, en sonda da harfler konusunu işlemiştir.⁷⁹

⁶⁷ Makdisî, *Zebedu'l-ʿulûm*, 1/86-87.

⁶⁸ Makdisî, *Zebedu'l-ʿulûm*, 1/87.

⁶⁹ Makdisî, *Zebedu'l-ʿulûm*, 2/231-233.

⁷⁰ Makdisî, *Zebedu'l-ʿulûm*, 2/329-332.

⁷¹ Makdisî, *Zebedu'l-ʿulûm*, 2/237-239.

⁷² Makdisî, *Zebedu'l-ʿulûm*, 2/243-254.

⁷³ Makdisî, *Zebedu'l-ʿulûm*, 2/257-262.

⁷⁴ Makdisî, *Zebedu'l-ʿulûm*, 2/602.

⁷⁵ Makdisî, *Zebedu'l-ʿulûm*, 2/607-608.

⁷⁶ Makdisî, *Zebedu'l-ʿulûm*, 2/647-655.

⁷⁷ Makdisî, *Zebedu'l-ʿulûm*, 2/659-664.

⁷⁸ Makdisî, *Zebedu'l-ʿulûm*, 1/659-702.

⁷⁹ Makdisî, *Zebedu'l-ʿulûm*, 2/231-233.

İ'râb bölümünde i'râbın bazen müfred kelime üzerinde, bazen cümle üzerinde cereyan ettiğini zikretmiş, ardından i'râb yöntemini, okuyanın anlayacağı bir üslupla ortaya koymuş, en sonda cümle i'râbına değinmiştir.⁸⁰ Nahiv ve i'râb bölümünde ele aldığı konulara ileride daha detaylı olarak değinilecektir.

İ'râb konusundan sonra lügat bölümünü ele almış, burada garip kelimeleri alfabetik sıraya göre ele almıştır. Ayrıca önce isimleri, sonra fiilleri açıklamıştır. Kelimeler arasında اَلْعَزْدُ “el-Ezd” gibi bazı kabilelerin, يَثْرِبُ “Yesrib/Medine” gibi bazı yerlerin ve اَتَانُ “dişi eşek” gibi bazı hayvanların isimlerine de yer vermiştir. Aynı şekilde üç şekilde okunuşu bulunan اَللّٰهُ “Allah’ın isimlerinden”, اَلْاَيُّ “iyilik”, اَلْبُرِّ “buğday” gibi “müselles” bazı kelimelere de yer vermiştir.⁸¹

Şevâhid bölümünde nahiv meselelerinde şiirlerden ve Araplardan rivayet edilen sözlerden delil olarak getirilen istişhâdlere yer vermiştir. Bunları da alfabetik sırayla zikretmiş, bazen de sadece istişhâdin geçtiği şiirin bir mısrasını vermeyele yetinmiştir. Bu bölümde zikrettiği istişhâd sayısı 546 taneye ulaşmaktadır.⁸² İlk zikrettiği istişhâd ise Lebîd b. Rebîa el-Âmirî’ye (öl. 41/660) ait olan şu beyittir:

أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَا اللَّهَ بَاطِلٌ / وَكُلُّ نَعِيمٍ لَا مَحَالَةَ زَائِلٌ

*Dikkat et, Allah dışında her şey batıldır, her nimet şüphesiz zaildir.*⁸³

Bu beyitteki istişhâd yeri ise خَلَا kelimesinin fiil olup kendinden sonraki kelimeyi mansûb yapmasıdır.⁸⁴

Eserde zikrettiği son istişhâd ise şu beyittir:

يَا عَنزُ هَذَا شَجَرٍ وَمَاءٌ / عَاعَيْتُ لَوْ يَنْفَعُنِي الْعَيْعَاءُ

*Ey Teke! Bu ağaç ve sudur, seslenmek fayda verirse sana seslendim.*⁸⁵

⁸⁰ Makdisî, *Zebedu'l-ʿulûm*, 2/237-239.

⁸¹ Makdisî, *Zebedu'l-ʿulûm*, 2/243-254.

⁸² Makdisî, *Zebedu'l-ʿulûm*, 2/257-326.

⁸³ Lebîd b. Rabîa el-ʿÂmirî, *Dîvânu Lebîd b. Rabîa el-ʿÂmirî* (Bayrut: Dâru Sâdir, ts.), 132.

⁸⁴ Makdisî, *Zebedu'l-ʿulûm*, 2/256.

⁸⁵ Makdisî, *Zebedu'l-ʿulûm*, 2/326.

Bu beyitteki istişhād yeri ses isimlerinin عَاعَيْتُ ve الْعِيَاءُ şeklinde isim ve fiil şeklinde ifade edilmesidir. Zira tekeye/keçiye seslenmek için kullanılan lafız عَاعَيْتُ ve الْعِيَاءُ şeklinde dile getirilmiştir.⁸⁶

Sarf ilmi bölümünde bu ilmin isim ve fiillerle ilgili olduğunu harflerin ve harflere benzeyen kelimelerin buna dâhil olmadığını zikretmiştir. İlk olarak üç ve dört harfli, mücerred ve mezîd fiilleri açıklamış, ardından meçhul fiili, muza‘af, misâl, ecvef ve mu‘tel konusunu, sonra da müştak kelimeleri, zaman, mekân, alet, merra ve hey‘et isimlerini ele almıştır.⁸⁷ Bu itibarla genel olarak sarf ilminin konularını eserinde barındırmıştır.

Arûz ilmi konusunu kitabın sonlarına doğru ele almış, burada 16 tane arûz ölçüsünü illetlerini zikretmeden ortaya koymuştur.⁸⁸ *Zebedu'l-‘ulūm* eserinde belagat ilminin alt dalları olan “me‘ânî, beyân ve bedî” sanatlarına da yer vermiş ve kısaca bu konulara değinmiştir. Daha önce belagat konuların ele alınan meselelerini zikrettiğimiz için burada tekrar etmeye gerek yoktur.

Zebedu'l-‘ulūm eserinde dil konuları dışında ele aldığı ilimler ise şunlardır: Usûlu‘d-dîn, usûlu‘l-fıkıh, fıkıh, ehâdîs ve delâil (fıkıhla ilgili hadisleri ele almıştır), isnâd, hadîs ilimleri, esmâu‘r-ricâl, târîh ve vefeyât, zabt ve takyîd, tefsir, kırâât, nâsîh ve mensûh, tasavvuf, cedel, mantık, tıp, müfred ilaçlar, mürekkep ilaçlar, yiyecek ve içecek, müfred yiyecekler, ta‘şîb, eşyaların izahı, eşyaların kalitesi, ibdâl, teşrih, ta‘bîr, şerî adaplar, lugazlar, hikmet ve vaazlar, fırka ve mezhepler, ferâiz, hisâb, fiten ve melâhim, fezâilu‘l-Kur‘ân, acayip şeyler.

3. *Zebedu'l-‘Ulūm* Eserinde İbnu‘l-Mıbrad’ın Dilciliđi

İbnu‘l-Mıbrad’ın eserleri incelendiğinde kendisinin Arap diline hâkim bir nahivci olduğunu açıkça görülmektedir. Önceden de zikredildiği üzere nahiv ilminde *eş-Şemeratu‘r-râika fi ‘ilmi‘l-‘Arabiyye* isminde bir metin kaleme almış, ayrıca *Zebedu‘l-‘Ulūm* eserinde birçok bölümü dil konularına ayırmıştır. İbnu‘l-Mıbrad, i‘râb ilmine çok önem vermiştir. Bu isimde bir bölüm de telif etmiştir. Burada i‘râb metodunu örnekleriyle zikretmiştir. İ‘râb bölümünde genel olarak şunları zikretmiştir: İ‘râb bazen kelimelerde, bazen de cümlelerde cereyan eder. Kelimeler ya isim, ya fiil, ya harftir. Her birinin kendine has alametleri vardır. İsimler ya murab olurlar ya da harfe benzerliklerinden ötürü mebnî olurlar. Mebnî olan kelimenin ne

⁸⁶ Makdisî, *Zebedu‘l-‘ulūm*, 2/326.

⁸⁷ Makdisî, *Zebedu‘l-‘ulūm*, 2/329-332.

⁸⁸ Makdisî, *Zebedu‘l-‘ulūm*, 2/607-608.

üzere mebnî olduğuna bakmak gerekir. Son harfi sâkin ise sükûn üzere, değilse ya fetha, ya zamme, ya da kesra üzere mebnî olduğunu söylemek gerekir. Kelime murab ise ya hareke ya da harf ile i'râb olur. Harekeyle irâb olanlar ya zâhirden/açıktan i'râb olurlar, ya da kelimenin mankûs, maksûr veya mütekellim yâ'sına izafesinden ötürü takdîren irab olurlar. İ'râb ya merfû, ya mansûb ya da mecrûr olur. Gayr-ı munsarif olan kelime fetha ile mecrûr olur. Esmâ-ı sitte vâv ile merfû, elif ile mansûb ve yâ ile mecrûr olurken; tesniye, elif ile merfû, yâ ile mansûb ve mecrûr; cemi ise vâv ile merfû, yâ ile mansûb ve mecrûr olur. Mebnî olanlar mahallen i'râb alır. Fiil mâzî, muzâri ve emir şeklinde üçe ayrılır. Mâzî fiil fetha üzere mebnî olurken, emir fiili sükûn üzere mebnî olur. Muzâri fiil ise te'kîd ve te'nîs nûn'u bitişmediği zaman murabtır. Fiil de ya hareke ya harf ile i'râb olur. Emsile-i hamse denilen kalıplardansa harf ile i'râb olurken, bunun dışında ya açıktan ya da takdîren hareke ile i'râb olur. Fiil merfû, mansûb ve mecrûm olur. Nasb ve cezim amillerinden soyutlandığı için zamme ile merfû olur. Harf de mana harfi ve mebnâ/alfabe harfi şeklinde ikiye ayrılır. Harf ya âmil olur ya da mühmel "amelsiz" olur. Âmil olan harf, ya lafızda ya manada amel eder. Bunların tamamı, kelime i'râb edilirken belirtilmelidir. Cümle ise bazen mübtedâ, haber, fâil, mef'ûl, hâl, temyîz, muzâf ileyh konumunda olabilir.⁸⁹ Dolayısıyla İbnu'l-Mibred'in i'râb hususunda kaleme aldığı bu bölümde onun kelime ve cümlenin i'râbında lazım olan bilgileri genel olarak zikrettiği, i'râbta mahalli olmayan cümleler gibi bazı konulara da değinmediği görülmektedir.

İbnu'l-Mibred nahiv bölümünde özet bir şekilde nahiv konularını ele almakla beraber kelimenin ve cümlenin nasıl i'râb edilmesi gerektiğine dair "i'râb" bölümünde dile getirdiği konuları da zikretmiştir.⁹⁰

İbnu'l-Mibred *Zebedu'l-‘ulûm* eserinde Kur'ân-ı Kerîm'de geçen garip kelimelerin anlamlarını verdiği tefsir bölümünü oluşturmuştur. Burada kelimeleri alfabetik sıraya göre düzenleyerek açıklamıştır.⁹¹ Bu da onun tefsir ilmine hâkim olmasıyla beraber anlam bilim bakımından dilciliğini de göstermektedir. Aynı şekilde mezkûr eserde 40 hâdis-i şerîfde geçen garip kelimelerin manalarını alfabetik sıraya göre vermiştir.⁹²

İbnu'l-Mibred'in farklı eserlerinde nahivle ilgili bazı tercihleri incelendiğinde örnek olarak şunları zikretmek mümkündür:

⁸⁹ Makdisî, *Zebedu'l-‘ulûm*, 2/237-239.

⁹⁰ Makdisî, *Zebedu'l-‘ulûm*, 2010, 2/231-233.

⁹¹ Makdisî, *Zebedu'l-‘ulûm*, 1/659-702.

⁹² Makdisî, *Zebedu'l-‘ulûm*, 2010, 2/647-655.

- Arapçada اِذْ kelimesi geçmiş zamanı, اِذْ kelimesi de gelecek zamanı ifade ederken bir görüşe göre bazen bu iki kelime birbiri yerine kullanılabilir. Fakat İbnu'l-Mibred bu görüşü tercih etmediğini وَأَصْحَابُ الْمَنْعِ “doğrusu bunun olmamasıdır”⁹³ şeklinde ifade etmiştir.
- Muzâri fiilin hâl/şimdiki zaman ile istikbâl/gelecek zaman anlamını ifade etmesi hususunda bazıları şimdiki zamanı hakiki anlamda, gelecek zamanı mecâzî anlamda, kimisi gelecek zamanı hiçbir şekilde ifade etmediğini, kimisi de şimdiki zamanı ifade etmediğini iddia ederken İbnu'l-Mibred her iki anlamda ortak kullanılmasının daha doğru olduğunu وَقِيلَ مُشَارَكٌ بَيْنَهُمَا وَهُوَ الصَّحِيحُ “muzâri fiilin, şimdiki zaman ile gelecek zamanda ortak olduğu da söylenmiştir. Bana göre doğru olan da budur” şeklinde ifade etmiştir. Bu aynı zamanda İbn Mâlik ve Ebû Hayyân'ın görüşüdür.⁹⁴
- Muzâri fiilin başına gelen nasb edatları bazılarına göre fiili, gelecek zamana kayıtlarken bazılarına göre her iki zamana da muhtemeldir. İbnu'l-Mibred sadece gelecek zamana kayıtlanmasının daha doğru olduğunu ifade etmiştir.⁹⁵ Nitekim İbnu'l-Mibred'in bu görüşü nahivcilerin çoğunun görüşünü de temsil etmektedir.⁹⁶
- “Zeyd ve Amr ayağa kalktı” örneğindeki kullanım gibi matûf konumundaki kelime neyin amel ettiği hususunda bazı görüşler mevcuttur. Şöyle ki kimi nahivciye göre atif harfinden sonra mukadder bir fiil amel ederken, bazılarına göre atif harfinin kendisi amel etmiş, diğerlerine göre ise matûf aleyhte amel eden aynı amil matûfta da amel etmiştir. İbnu'l-Mibred de bu üçüncü görüşü tercih etmiştir.⁹⁷ Bu görüş aynı zamanda çoğu nahivcinin görüşünü de temsil etmektedir.⁹⁸

İbnu'l-Mibred muhtelif eserlerinde sarf konularına değinmiştir. Bu konuda bir kitap te'lif etmemekle beraber *Zebedu'l-'ulûm* eserinin sarf bölümünde sarf ilmine harfin dâhil

⁹³ Makdisî, *Zînetu'l-'arâis*, 2012, 2/470.

⁹⁴ Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, thk. Abdurrahmân Seyyid, Mahtûn Muhammed Bedvî (Mısır: Dâru Hecer, 1990), 1/17-18; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtişâfu'd-ğarab min lisâni'l-'arab* (ciltleri birleştirilmiş hali), thk. Receb Osman Muhammed, Abduttevvâb Ramazân (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1998), 4/2029.

⁹⁵ Makdisî, *Zînetu'l-'arâis*, 2012, 2/562.

⁹⁶ Ebû Bîşr 'Amr b. Osman Sîbeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1988), 3/6-7; el-Endelüsî, *İrtişâfu'd-ğarab*, 4/2031; Celâluddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi Cem'i'l-cevâmi'*, thk. Ahmed Şemsuddin (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1998), 1/34; Hezâzî, “el-Cuhûdu'l-luğaviyye”, 1697-1698.

⁹⁷ Makdisî, *Zînetu'l-'arâis*, 2012, 2/637.

⁹⁸ Ebu'l-Bekâ Muvaffakuddîn Ya'îş b. Ali İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal li'z-Zemaşşeri*, thk. Emîl Bedî' Yakûb (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2001), 4.

olmadığını, bu ilmin fiil ve isimde cereyan ettiğini ifade ettikten sonra fiilin sülâsî veya rubâî, mücerred veya mezîd, sâlim veya gayr-ı sâlim olduğunu zikretmiştir. Devamında zikrettiği konulara binaen fiil kalıplarına teker teker değinmiştir. Son bölümde ise zaman, mekân ve alet ismi, merra ve hey'et kalıplarını zikretmiştir.⁹⁹ İbnu'l-Mibred'in bazı eserlerinde kelimenin asıllarını ele aldığı bazı sarf meselelerini görmek mümkündür. Buralarda bazı kelimelerin asıllarını, tekillerini ve açıklamalarını vermiştir. Örneğin أَرْوَاحُ “rüzgârlar” kelimesinin tekilinin رِيح kelimesi olduğunu رِيحٌ عَلَى رِيحٍ وَ أَرْوَاحٌ kelimeleri üzerine çoğul yapılır” şeklindeki sözüyle illetlendirmiştir.¹⁰⁰ Hz. Peygamber efendimizin (sav) ismi olan الْحَمْدُ kelimesinin الْحَمْدُ “hamd” kelimesinden türediğini zikretmiştir.¹⁰¹ الْكِرْمِ، الْبَيْدِ، السَّخَاءِ “cömertlik”, الْبَيْدِ، الْبَيْدِ “cimrilik” gibi kelimelerin çekimlerini vermiştir. Aynı şekilde bazı fiillerin hangi kalıpta olduğunu açıklamıştır. Örneğin بَدَلَ “cömertlik etti” fiili نَصَرَ “yardım etti” fiili kalıbında, بَجَلَ “cimrilik yaptı” fiili فَيَمَ “anladı” kalıbında ve سَخُوَ “cömertlik yaptı” fiili ise ظَرَفَ “zarif oldu” fiili kalıbında olduğunu zikretmiştir.¹⁰² Bazen de ihtilafı sarf konularında tercih ettiği görüşü dile getirmiştir. Örneğin: وَسَطًا kelimesinin zabtını açıklarken sahîh olan görüşün sîn harfinin sâkin şeklinde olduğunu fakat harekeli olmasının da câiz olduğunu ifade etmiştir.¹⁰³ السُّحُورِ kelimesindeki sîn harfinin fethalı olması durumunda “sahurda yenilen şey” anlamında olduğunu, zammeli olması durumunda ise “sahur yapmak” demek olduğunu zikretmiştir. Bazılarına göre her iki durumda da “sahur yapma” anlamını barındırdığını, fakat kendisine göre طَهُورِ “temizlikte kullanılan su” ve طُهورِ “temizlenmek” kelimeleri gibi her iki anlamın her iki kelimedede bulunmasının daha uygun olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁴ Dolayısıyla İbnu'l-Mibred muhtelif eserlerinde dilciliğini çok yönlü olarak ortaya koymuş ve bununla konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

Sonuç

Daha çok hadis alanında meşhur olan İbnu'l-Mibred, birçok ilimde kitap telif eden bir âlim olup Arap dil ilimlerinde de önemli katkılarda bulunmuştur. Nahiv ilminde müstakil bir kitap telif etmekle beraber fıkıh, hadîs ve farklı ilim kitapları içerisinde dil konularına

⁹⁹ Makdisî, *Zebedu'l-‘ulûm*, 2/329-332.

¹⁰⁰ Makdisî, *Nuzhetu'l-musâmir*, 35.

¹⁰¹ İbnu'l-Mibred el-Makdisî, *Gâyetu's-sûl ilâ 'ilmi'l-‘uşûl*, thk. Bedr b. Sâdir es-Sebîî (Kuveyt: Dâru Ğirâs, 2012), 76.

¹⁰² Makdisî, *İthâfu'n-nubelâ*, 34-40.

¹⁰³ Makdisî, *ed-Durru'n-naķi fi şerhi elfâzi'l-Hırakî*, 2/231.

¹⁰⁴ Makdisî, *ed-Durru'n-naķi fi şerhi elfâzi'l-Hırakî*, 2/364.

değinmiştir. Bu kitaplardan birisi de *Câmi'u'l-'ulûm* eserinin hûlasası niteliğinde ve birçok ilmi barındıran ansiklopedik bir kitap olan “ilimlerin kaymağı” anlamındaki *Zebedu'l-'ulûm* eseridir. Bu eserde nahiv, sarf, i'râb, lûgat gibi birçok dil konusunu ele almıştır. Belâgat alanında az çalışması bulunmakla beraber edebiyatta birçok eser kaleme almıştır. İbnu'l-Mibred çok yönlü derin bir âlim olduğundan dilciliğini farklı konular içerisinde de ortaya koymuştur.

Zebedu'l-'ulûm eseri İbnu'l-Mibred'in bilgeliğini açıkça göstermektedir. Zira bu eserde 42 tane farklı ilmi bir araya getirmiş, çok nakilde bulunmaktan kaçınmış, kendi ilminin yüzgecinden geçirek okuyucuya konunun hûlasasını vermiştir. Burada dil konularına ayırdığı bölümlerde de gerekli açıklamalarda bulunmuş ve fazla ayrıntıya girmekten kaçınmıştır.

İbnu'l-Mibred, Arap grameri konusunda önceki gramercilerin ortaya koyduğu görüşleri nakletmekle beraber bu konuları kendi ilmiyle ve bilgisiyle harmanlamış ve ihtilaflı meselelerde tercihlerde bulunmuştur. İbnu'l-Mibred'in çeşitli ilimler bağlamında dil konularını ele aldığı eserleri Arap ülkelerinde bazı araştırmacılar tarafından ele alınmışsa da akademik camiada yeterince incelenmemiştir. Bu eserlerin araştırma konusu yapılması ilim camiasına yarar sağlayacaktır.

Kaynakça

- ‘Âmirî, Lebîd b. Rabî‘a. *Dîvânu Lebîd b. Rabî‘a el-‘Âmirî*. Bayrut: Dâru Sâdir, ts.
- Cûmânî, Saîd - Hirschler, Konrad. *Muellefâtu Yûsuf b. Hasan b. Abdilhâdî ve musâmetuh fi hıfzi’t-turâsi’l-fikrî*. Leiden: Brill, 2021.
- Makdisî, İbnu'l-Mibred. *Bulğatu'l-ḥaşş ilâ ‘ilmi’l-ḥadîs*. thk. Salâh b. ‘Âyid eş-Şelâhî. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1995.
- Makdisî, İbnu'l-Mibred. *Cevâbu ba’di’l-ḥadam li ehli’n-ni‘am ‘an taşhîfi ḥadisi -İhtecem*. thk. Muhammed Sabâh Mansûr. Beyrut: Dâru'l-Beşâir el-İslâmiyye, 2003.
- Makdisî, İbnu'l-Mibred. *ed-Durru’n-naķî fi şerhi elfâzi’l-Ḥırâķî*. thk. Rıdvân Muhtâr. Suudi Arabistan: Dâru'l-Muctema‘, 1991.
- Makdisî, İbnu'l-Mibred. *Ġâyetu’s-sûl ilâ ‘ilmi’l-uşûl*. thk. Bedr b. Sâdir es-Sebî. Kuveyt: Dâru Ğirâs, 2012.
- Makdisî, İbnu'l-Mibred. *İthâfu’n-nubelâ bi-aḥbâr ve eş‘ari’l-kuremâ’ ve’l-buḥalâ*. thk. Yusrî Abdulġanî. Kahire: Mektebetu İbn Sînâ, 1990.
- Makdisî, İbnu'l-Mibred. *Muġnî zevi’l-efhâm ‘ani’l-kutubi’l-keşîre fi’l-aḥkâm ‘alâ mezhebi’l-İmâmi’l-mubeccel Ahmed b. Hanbel*. thk. Eşref İbn Abdilmaksûd. Riyad: Mektebetu Taberiyye, 1995.
- Makdisî, İbnu'l-Mibred. *Nuzhetu’l-musâmir fi aḥbâri Mecnûni Benî ‘Âmir*. thk. Muhammed Altuncu. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1994.
- Makdisî, İbnu'l-Mibred. *Zebedu’l-‘ulûm ve şâhibu’l-mantûk ve’l-mefhûm*. thk. Abdullah b. Huseyn el-Mevcân. 2 Cilt. Cidde: Merkezu’l-Kevn, 2010.
- Makdisî, İbnu'l-Mibred. *Zînetu’l-arâis mine’ṭ-ṭuraf ve’n-nefâis fi mâ yeteḥarracu ‘ale’l-uşûli’n-nahviyye mine’l-furû‘i’l-fikhiyye ‘alâ mezhebi’l-İmâm el-mubeccel Ahmed b. Hanbel*. thk. Safvet Âdil Abdulhâdî. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru’n-Nevâdir, 2012..
- Doġan, Yusuf. “Arap Belagatında el-Leff ve’n-Neşr Sanatı ve Kur’an’daki Bazı Ayetler Üzerine Bir İnceleme”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/1 (01 Şubat 2007), 313-340.
- Endelüsî, Ebû Hayyân. *İrtişâfu’d-ḍarab min lisâni’l-‘arab(ciltleri birleştirilmiş hali)*. thk. Receb Osman Muhammed, Abduttevvâb Ramazân. 5 Cilt. Kahire: Mektebetu’l-Hâncî, 1998.
- Gazzî, Muhammed b. Muhammed Necmuddîn. *el-Kevâkibu’s-sâire bi a’yâni’l-mieti’l-‘aşire*. thk. Halîl Mansûr. 3 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1997.
- Gazzî, Muhammed Kemâluddîn b. Muhammed el-‘Âmirî. *en-Na’tu’l-ekmel li aşḥâbi’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. M. Mutî‘ el-Hâfız. Dimeşk: Dâru’l-Fikr, 1982.
- Harbî, Abdulvâhid b. Muhammed. “eş-Şemeratu’r-râiķa fi ‘ilmi’l-‘Arabiyye li İbni’l-Mibred”. *Mecelletu Cami’ati’l-İslâmiyye* 51/183 (2018), 538-615.

- Haymî, Salâh b. Muhammed. “Cemâluddîn Yûsuf b. Abdilhâdî el-Mağdisî ed-Dimaşkî (h. 909): hayâtuh ve âşâruhu'l-maḥṭûṭa ve'l-maḥṭû'â”. *Mecelletu Ma'hedu'l-Mahtûta*, Kuveyt 2/26 (1402 1982), 775-812.
- Hezâzî, Ahmed b. Muhammed Abdullah. “el-Cuhûdu'l-lugaviyye li Yûsuf b. Ḥasan b. Abdilhâdî el-Ḥanbelî el-ma'rûf bi İbni'l-Mibred”. *Mecelletu Kulliyeti'l-Luğati'l-Arabiyye* 37 (2022), 1645-1732.
- İbn Abdilfettâh, Sâlih b. Muhammed. *el-Fehresu'l-vaşfi li'n-nusehi'l-ḥaṭṭiyye li muellefâti'l-imâm el-allâme el-muhaddis Yûsuf b. Ḥasan b. Abdilhâdî ed-Dimaşkî eş-Şâlihî el-Ḥanbelî el-ma'rûf b. İbni'l-Mibred el-maḥfûza bi Dâri'l-Kutubi'l-Mışriyye*. Kuveyt: Letâif Li Neşri'l-Kutub ve'r-Resâili'l-İlmiyye, 2012.
- İbn Humeyd, Muhammed b. Abdillâh b. Alî el-Âmirî en-Necdî. *es-Suḥubu'l-vâbile 'alâ đarâ'ihi'l-Ḥanâbile*. thk. Bekr b. Abdillâh Ebû Zeyd. 3 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1996.
- İbn Mâlik, Cemâluddîn Muhammed b. Abdillah. *Şerḥu't-Teshîl*. thk. Abdurrahmân Seyyid, Mahtûn Muhammed Bedvî. 4 Cilt. Mısır: Dâru Hecer, 1990.
- İbn Mellâ el-Halebî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed. *Mut'âtu'l-ezhân mine't-temettu'i bi'l-iḳrân beyne terâcimi'ş-şuyûḥ ve'l-aḳrân*. thk. Selahuddîn Halil eş-Şeybânî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Sadir, 1999.
- İbn Ya'îş, Ebu'l-Bekâ Muvaffakuddîn Ya'îş b. Ali. *Şerḥu'l-Mufaşşal li'z-Zemaşşerî*. thk. Emîl Bedî' Yakûb. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- İbnu'l-İmâd, Ebu'l-Felâh Abdulhayy b. Ahmed. *Şezerâtu'z-zeheb fî aḥbâri men zeheb*. thk. Abdulkâdir Arnâûd Mahmûd. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1992.
- İbrâhîm, Ahmed Hâşim Muhammed. “eḍ-Ḍamîr ve eşeruhu'n-naḥvî 'ale'l-ḥukmi'l-fikḥî 'inde İbni'l-Mibred -'arâis mine't-ṭuraf ve'n-nefâis”. *el-Mecelletu'l-Arabiyye Medâd*, Mısır 6 (2019), 19-32.
- Kalaç, Rıdvan. *Eyyûbî ve Memlûk Dimaşk'ında Hadis: Kudâme Ailesi Bağlamında Bir İnceleme*. Ankara: Fecr Yayınları, 2023.
- Kalaç, Rıdvan - Engin, Hayrullah. “Mürsel ve Müdelles Rivâyetler - İbnu'l-Mibred el-Makdisî (ö.909/1503) Özelinde”. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (30 Haziran 2020), 53-72.
- Sehâvî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahmân. *eḍ-Ḍav'u'l-lâmi' li-ehli'l-ḳarni't-tâsi'*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992.
- Selâme, Nâsır b. Su'ûd. *Mu'cemu muellefâti Yûsuf b. Ḥasan b. Abdilhâdî el-Ḥanbelî el-maḥṭûṭa bi Mektebâti'l-Âlem*. Riyâd: Dâru Kunûzi İşbilyâ, 1999.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. Osman. *el-Kitâb*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 5 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 3. Basım, 1988.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. *Hem'u'l-hevâmi' fî şerḥi Cem'i'l-cevâmi'*. thk. Ahmed Şemsuddin. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.

Turkî, Abdullâh b. Abdilmuhsin. *el-Mezhebu'l-Ħanbelî: dirâse fî tarîĦih ve simâtiĦ ve eşher a'lâmiĦ ve muellefâtiĦ*. 2 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2002.

Ziriklî, Ebû Ğays Muhammed Hayruddîn. *el-A'ġlâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâÿîn, 2002.

Linguistics of İbn al-Mibrad in the Context of his Work *Zabadu'l-ʿulûm wa şâhibu'l-mantûk wa'l-mafhûm*

Assist. Prof. Muhammed Meşhud HAKÇIOĞLU

Extended Summary

The primary tool facilitating communication among individuals is language, with each language possessing its own disciplinary framework. Syntax, recognized as an autonomous discipline, emerged from the theoretical inquiries of linguists concerning the lexicon of the Arabic language. Following the initial studies pioneered by Abu'l-Aswad ad-Dualî (d. 69/688) in Basra, subsequent generations of grammarians elaborated the fundamental principles and regulations of Arabic, both in spoken and written forms. These developments were made in line with the inductive approach, relying on illustrative examples. Notably, significant efforts have been devoted to identifying and elucidating the rationales behind these principles, with some studies being initiated in this direction. Yusuf bin Hassan bin Abdul Hadi Al-Hanbali famous by the name of İbn al-Mibrad al-Maqdisî, is one of the scholars known for compiling many works. He was engaged in scientific education and writing from his childhood until his death. Although it is an independent language work, he has touched upon language issues under section headings or under different topics in his different works. İbn al-Mibrad's nickname is Abu'l-Mahâsin and his nickname is Jamâluddîn. The reason why he was given the nickname İbn al-Mibrad by his uncle was either because he was strong or because his hands were hard and rough.

İbn al-Mibrad acquired knowledge from numerous scholars, with his father being a particularly influential figure in his education. He assumed the responsibility of imparting teachings and issuing fatwas, excelling across various disciplines. Devoting his life to scholarly pursuits and writing, he garnered praise from many scholars for his erudition and contributions. Additionally, he distinguished himself as a polymath, producing works across a wide array of fields. It is documented that he authored over seven hundred books, a testament to his proficiency not only in a singular domain but across multiple branches of knowledge.

İbn al-Mibrad wrote his work *Zabadu'l-ʿulûm wa şâhibu'l-mantûk wa'l-mafhûm* in 877 Hijri. The work is an encyclopedic book and contains many knowledge. There are a total of 42 different sciences in this book, which is the summary of the work *Câmi'u'l-'ulûm*. In his book, he created the following sections related to linguistic sciences: naḥw, şarf, i'râb, lughat,

shawâhid, alghâz, 'arûḍ, gharîp, ma'ânî, bayân, badî' and under the tafsir section, he includes the topics of gharîp, which is mentioned in the Holy Quran. explained the words.

In certain instances, he arranged topics that would be collected in the same section by mentioning them in other places. For example, instead of mentioning the subject of strange words after the subjects related to language, he mentioned it after the subject of "fitan". Similarly, he fragmented the linguistic disciplines themselves, interleaving them with unrelated subjects. While initially addressing topics such as naḥw, i'râb, lughat, shawâhid and sarf together, he then transitioned to subjects such as medicine and pharmacy, followed by the science of 'arûḍ, wisdom and sermons, the topic of unusual words, and subsequently, the subjects of ma'ânî, bayân and badî'.

Concerning linguistic sciences, he first dealt with the subject of "syntax", here he dealt with the subject of mufred and ink words, marifa, nakira, parts of marife, murab and mabnî nouns, marfû, mansûb and macrûr nouns, and lastly, the subject of letters. In the "i'râb" section, he elucidated how i'râb sometimes occurs on the sentence word and sometimes on the sentence, then he introduced the i'râb method in a style that the reader can understand, and at the end he touched on the sentence i'râb. The issues discussed in the Naḥw and i'râb section will be discussed in more detail later. After the subject of "i'râb", he discussed the "dictionary" section, where he discussed the strange words in alphabetical order. He also explained the nouns first and then the verbs.

In the section on "Shawâhid", he incorporated istishhads, or instances cited as evidence, derived from poetry and quotations from Arabs regarding grammatical matters. These were presented in alphabetical order, occasionally accompanied by a brief excerpt from the poem containing the istishhad. In the section on the science of sarf, he mentioned that the science of sarf is related to nouns and verbs and that letters and words similar to letters are not included. Firstly, he explained the three- and four-letter, isolated and mezîd verbs, then the unknown verb, muḍâ'af, mithâl, ecvef and mu'tel, and then the words of müştak, the names of time, place, tool, merra and hey'et. In this respect, he generally included the subjects of the science of sarf in his work.

When İbn al-Mibrad's works are examined, it is clearly seen that he was a grammarian who had a good command of the Arabic language. As mentioned before, he wrote a text on the science of grammar called *eth-Thamaratu'r-râika fî 'ilmi'l-'Arabiyya*, and also devoted many

chapters to language issues in his work *Zabadu'l-‘ulûm*. İbn al-Mibrad gave great importance to the science of i‘râb.

While İbn al-Mibrad incorporated the contributions of earlier grammarians regarding Arabic grammar, he infused these discussions with his own insights and interpretations, often making decisions on contentious issues. Despite some researchers in Arab countries examining İbn al-Mibrad's works, which address linguistic matters within the framework of various sciences, they have not received adequate attention within the broader academic community. Ultimately, conducting research on these works will prove beneficial for the scholarly community at large.